

15.11x8.8	1/4	עמוד 2	מקור ראשון - שבת	02/2023	84829570-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

ילד צרפתי יקרא את השבועה
 בשטרסבורג ולא יזהה שזו צרפתית. לתלמיד
 ישראלי אתה יכול לתת קטעים שלמים
 בתנ"ך, והוא יבין טוב מאד

ד"ר חנוך גמליאל, עמ' 12

24.65x31.36	2/4	עמוד 14	מקור ראשון - שבת	02/2023	84829573-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

כך דיברו אבותינו

אבלמן וגמליאל

היסטוריון ובלשן חיברו יחד ספר שעוקב אחר השפות השונות שהיהודים השתמשו בהן לאורך אלפי שנים - מימי בית שני, דרך היידיש והלאדינו, ועד תחיית העברית. שינויי השפה, הם אומרים, הם ראי נאמן ומרתק לתמורות ההיסטוריות ולתהליכים תרבותיים / שלמה פיוטרקובסקי / צילום: אוליבייה פיוטוסי, פלאש 90

עד היום החוקרים מיקדו את השאלה בשפות, אנחנו מיקרנו את השאלה ביהודים. זה החלל שעשהאל ואני ניסינו למלא. "קה למשל את תקופת המשנה. אם הסתובבת ברחוב, אילו שפות שמעת? אם פתחת ספרים, באיזו שפה הם היו כתובים? מה עמד לרשותך? ובעקבות השאלות הללו עולה שאלה נוספת, שגם עליה לא מספיק מדברים - מה התוצאה של השימוש בשפה כזו או אחרת, אילו השלכות ישנן".

המשרתת ידעה יותר

השניים לא רק מלמדים באותו מוסד, אלא גם שכנים ביישוב אלון-שבות. "הייתה לנו בעצם מין חברותא ארוכה", מספר אבלמן כאשר אני מתעניין בתהליך המעשי של הכתיבה המשותפת. "בכל פרק יש מעין רקע היסטורי, שזו הייתה האחריות שלי, ועל גבי זה הנוך הסביר איך הלשון עברה באותה תקופה. שיטת העבודה לא הייתה מתוכננת. זה התחיל בהרבה אלתור, והתפתח באופן אורגני וטבעי. אפשר לומר שהייתה כאן מעין התכתבות. אני כתבתי תיאור היסטורי של אחת הזירות, העבירתי לחנוך, הוא תיקן, העיר והוסיף, ואז יצק לתוך זה את התוכן הלשוני והחזיר לי. ניסינו לקרוא כמה שיותר ספרות משנית בנושאים האלה, והתקדמנו לפי ציר הזמן".

"חלק מהעניין", מוסיף גמליאל, "היה שכל אחד מאיתנו כתב את החלק שלו, והשני שימש בתור קורא ראשון שמעיר, מתקן ומשנה. כך לכל אחד מאיתנו הייתה בקרה מהשני".

לגמליאל חשוב להדגיש שהספר עוסק אומנם בלשון, אך איננו ספר לשוני. "זו לא הייתה המטרה, ולכן לא תמצא בו כמעט פרטים לשוניים. לא עסקנו למשל בשאלה האם בתקופה מסוימת הגו את הקמץ כמו A ובתקופה אחרת O. רצינו לספר את הסיפור הגדול. למשל, מי היה מסוגל להשתמש בשפה העברית - גברים, נשים, הציבור הרחב, האליטה - מה קרה עם השפות האחרות, ועוד שאות לות מהסוג הזה".

בימינו העברית היא שפה חיה, כזו שנכתבת ומדוברת על ידי דוברים מכל הגוונים והסוגים. התקופה האחרונה הירועה לנו שבה היה לעברית תפקיד כזה היא בסביבות מרד בר-כוכבא. "יש לנו איגרות של בר-כוכבא והן כתובות בעברית", מציין

במאה ה-19. אחרי הרבה דיבורים בנושא, עשהאל העלה את הרעיון שאנחנו נכתוב את הספר הזה. כך בא לעולם "מכל הלשונות" (בהוצאת כנרת זמורה דביר), העוקב אחר השפות השונות שדיברו היהודים לאורך ההיסטוריה. "לפי מה שאני יודע, אין בשפה העברית ספר שמנסה לעשות מה שאנחנו ניסינו לעשות כאן", אומר גמליאל. "לא רק לספר את תולדות העברית או את תולדותיהן של השפות שבהן השתמשו היהודים, אלא להסתכל על שאלת השפה מנקודת המבט של ההיסטוריה היהודית. איזו שפה או שפות יהודים דיברו בכל תקופה? מה היה היחס בין השימוש בשפה העברית ובין השימוש, נניח, בערבית, בצרפתית או ביידיש?

כאשר אני שואל את ד"ר חנוך גמליאל וד"ר עשהאל אבלמן כיצד נולדה ההחלטה לכתוב יחד ספר משותף, משיב גמליאל בחיך "הכול בגללו", ומחווה בראשו לעבר אבלמן. "שנינו מלמדים במכללת הרצוג, עשהאל היסטוריה ואני לשון", הוא מסביר. "פעם הוא הזמין אותי להעביר שיעור במסגרת אחד הקורסים שלו, בנושא תחיית העברית. אחרי אותו שיעור הוא התקוף אותי בהמון שאלות - מה היה בתקופה הזו ומה בתקופה ההיא, מה היה פה ומה היה שם. ניסיתי לענות לו, ואז שמנו לב שאין ספר מסוים שאני יכול לשלוח אותו אליו ולהגיד 'תקרא ותראה מה קרה בתקופה ההלניסטית, בתקופה המוסלמית, באירופה הנוצרית או

12.01x28.81	3/4	עמוד 15	שבת - מקור ראשון	02/2023	74-7 848295
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

תיות. "התחרדה לי מאוד העובדה שהל- שון היא הראי של ההיסטוריה, אולי הראי הכי נאמן שלה. כמו שיש בהיסטוריה הן ציר זמן והן ציר גיאוגרפי, וכמו שאפשר לחקור את ההיסטוריה לפי יצירות מופת גדולות, גם הלשון היא ציר שמשקף באופן בהיר ונאמן את המציאות, ושאפשר להבין מתוכו כיצד ההיסטוריה היהודית פועלת.

"מה שבני אדם דיברו מעיד כאלף עדים על מה שהתרחש באותה תקופה. זה יכול להיות בצורה הכי טרגית - לשון מתה כאשר הדוברים שלה מתים. בשואה נרצח חו מיליוני דוברי יידיש, והשפה מתה יחד איתם. כשהיו יהודים במרחב אסלאמי פורח ומשגשג, זאת הייתה תרבות מופלאה. אבל כשהתקופה ההיסטורית הזו הסתיימה, גם היצירה היהודית שנוצרה בה ירדה לטמיון ואין מי שיוודע לקרוא את זה חוץ מחוקרים גדולים.

"הנקודה השנייה שמעניינת אותי כמי שמלמד היסטוריה, זו הדינמיקה של ההיסטוריה, בין רציפות של דברים ובין רגעים של תפנית חריפה. בספר הזה הלכנו יותר על התחושה של הרציפות. אנחנו מכירים

גמליאל. "אם הוא מאיים שהוא יטיל עונש שים על מישהו שמסרב פקודה, יש להניח שהוא ידאג לכתוב את האיום הזה בשפה שמוכנת לחיילים ולא בניב ספרותי שרק יחידים מבינים. גם היום כשמכניסים חייל למחבוש, לא עושים את זה בשיר עלילה מיוחד. לפי זה נהוג להניח שלפחות עד התקופה הזו עוד היו יהודים שהשתמשו בעברית כשפת יום-יום.

"אבל לא כל היהודים ולא כל הזמן. יש לנו, למשל, את הסיפור המפורסם מהגמרא על המשרתת בביתו של רבי יהודה הנשיא, שהוא שאל אותה לפרש מילים מסוימות שהוא לא הכיר, בהן המילים 'מטאטא', 'סלסול' ו'סירוגין'. מהתיאור הזה עולה שבדורות שלאחר חורבן בית שני, הנשים הפשוטות ידעו להשתמש בעברית טוב יותר מהגברים תלמידי החכמים. יש לזה מקבילות מצפון אפריקה למשל. גם שם נשים שנמצאות יותר בבית שימרו שלב לשוני קודם, בזמן שהגברים שיצאו החוץ צה ספגו ראשונים שפות חדשות. עד מתי העברית הייתה השפה הבלעדית שיהודים דיברו בה? יש אומרים שקצת לפני חורבן

ד"ר חנוך גמליאל: "גם בעולם תחיית העברית נחשבת לתופעה נדירה של חידוש שפה, מהפכה שמסתכלים עליה ותוהים האם ניתן להעתיק אותה. לא בטוח שהם יכולים. היה פה צירוף נסיבות ייחודי"

בקיזמן של נקודות התפנית, אבל יש פה דינמיקה של היסטוריה ארוכת משך".

מהפכה שבאה מלמטה

אחת השאלות המרכזיות שהספר עוסק בהן היא מדוע אנחנו מדברים כיום עב- רית. כיצד קרה שהשפה שחדלה להיות שפת דיבור במשך למעלה מ-1,700 שנה, חזרה להיות כזו בראשית המאה העשרים. הקרדיט על מפעל החייאת השפה מגיע לכמה אישים ידועים, שהבולט ביניהם הוא אליעזר בן-יהודה, אך לדברי גמליאל הוא שייך לא פחות לגננות העבריות במושבות הראשונות, שפרצו את הדרך לשפה התי- דשה.

"נכון שמאז ראשית תקופת ההשכלה הייתה פריחה מסוימת של ספרות בשפה העברית, אבל זה לא היה ממש חידוש, כפי שטען גם עוזי אורנן שהלך לאחריה לעיר למו. לכל אורך ימי הביניים והעת החדשה המוקדמת הייתה כתיבה בשפה העברית בנושאים מגוונים: פילוסופיה, היסטוריה, רפואה, מדעים ואפילו שירה, כמו מחברות עמנואל הרומי. החידוש היה כשהעברית הפכה להיות שפה מדוברת, וזה קרה פה בארץ ישראל בסוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. זאת הייתה מהפכה מלמטה שהגיעה מהציבור הרחב - מהגננות, מה- מורים בבתי הספר היסודיים.

"החידוש של בן-יהודה היה שהוא התי- עקש על 'יצור' ילדים שידברו עברית, אם אפשר להתבטא כך. הוא גם ניהל המון תעמולה בנושא הזה ולכן הפך לסמל. היו ניסיונות גם לפניו, והיו אחרים שהלכו יחד איתו באותה דרך, אבל רובם נשברו מתי שהוא. הוא החזיק מעמד וגם הצליח לשכ-

בית ראשון".

כאשר עוסקים בשפות הדיבור והכתיבה של היהודים לאורך ההיסטוריה, אחת התר- פעות המרתקות היא "לשונות היהודים" - ניבים יהודיים של שפות לועזיות, שהפכו עם השנים לשפות של ממש בפני עצמן. לשאלתי כמה לשונות יהודים ישנו, משיב גמליאל שקשה לנקוב במספר ברור.

"יש שלוש לשונות 'גדולות' כאלה: ערבית-יהודית, לאדינו ויידיש. אלו שפות שאוכלוסייה גדולה השתמשה בהן, וגם היקף הספרות שנכתבה בהן גדול. לצידן היו הרבה קהילות קטנות עם ניבים משלהן. למשל גיאורגית-יהודית; זו לא לשון מפר- רסמת, אבל היא בהחלט הייתה בשימוש הקהילה היהודית בגיאורגיה.

"יש לי פה מילון של מילים בשפות יהודיות שהן לא יידיש ולא לאדינו - שפות כמו טורקית-יהודית, פרסית-יהודית, איט- לקית-יהודית ועוד רבות. המיוחד ביידיש ולאדינו הוא שהן לא שפות המקום אלא שפת ארץ המקור מעורבת בהשפעות עב- ריות, שנרדה עם היהודים לארצות שבהן שפת הסכיבה לא הייתה דומה. שתיהן גם שפות אירופיות. הלאדינו מוצאה מהספר- דית, והיידיש מהגרמנית".

במובן זה, השימוש בשפה שימר ושר- טט את גבולות התרבות המקורית: כך אצל יהודי מזרח אירופה, ה"אשכנזים", שהמשי- כו לדבר בניב שמקורו בגרמניה, וכך אצל יהודי ארצות הבלקן ובהן יוון, ששימרו את שפת אבותיהם, מגרשי ספרד.

השפעת הגומלין שבין האירועים ההיסטוריים לשפה המדוברת עולה כמעט מכל דף בספר. אבלמן מציין כי הוא יצא מכתובת הספר עם שתי תוכנות משמער-

21.22x28.94	4/4	עמוד 16	מקור ראשון - שבת	02/2023	84829575-8
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

העיר שנגחאי בסין צילום: שאטרסטוק

”היום האנגלית היא שפה בינלאומית, אבל אף אחד לא יודע מה יהיה עוד מאה או מאתיים שנה. אולי הסינית תהיה שפה בינלאומית, ואז כל מה שטרחנו עליו באנגלית ירד לטמיון. אבל העם היהודי ימשיך להתקיים, ומה שנכתב בעברית ימשיך איתנו”

רי אנגלית ויידית בלבד, וכן שניים מבני הלומדים בישיבות הקדושות בארצנו הקדושה. בחנתי את הסועדים מהו הפירוש הנכון של המילה 'שוליים'. שלא להפתעתי, שני בניי דוברי העברית שגו בפירוש המילה ואילו תושבי חו"ל אכן ביארוהו נכון. "בעצם הוא מעיד כאן", מסביר גמליאל, "שגם הוא ומשפחתו, שלומדים בחינוך 'על טהרת הקודש' של העדה החרדית, לא מסוגלים לשמר את אותה עברית שהם מדמיינים לעצמם שהיא הנכונה, ומדברים עברית כמוני וכמוך. מול בלשנים מסוגו של גלעד צוקרמן, שטוענים שהעברית שלנו אינה עברית, מה שיש לי להגיד הוא שלכל הפחות צריך לנקוט בקנה מידה אחיד לגבי שפות. לא ייתכן שכל הערבים מדברים ערבית, אף שהערבית המדוברת שונה מאוד בין אזורים גיאוגרפיים ושונה מאוד מהערבית הספרותית, אבל זה עדיין נחשב ערבית, וכשהעברית שלנו קרובה מאוד לעברית המקראית זה כבר לא אותה שפה.

"ואני לא מדבר בכלל על ילד צרפתי שיצטרך לקרוא את הטקסט הראשון בצרפתית, רק מלפני 1,200 שנה - השבועה בשטרסבורג. הוא לא יזהה שמדובר בצרפתית. יש מאמר שמסביר למה זה נחשב צרפתית ולא לטינית. אז אתה קורא שלוש פעמים את הטקסט ומבין שכנראה יש בו משהו צרפתי. לעומת זאת אתה יכול לתלמיד ישראלי לתת קטעים שלמים בתנ"ך, כמוכן לא את הקטעים הכי קשים בישיבה ואיוב. אם זה יהיה מנוקד, הוא יבין את זה טוב מאוד".

כננסו לזה במלוא העוצמה. התוצאה היא שכל הספרות הזו ירדה לטמיון. מתוך מה שתורגם לעברית מעט מאוד נקרא, ומה שלא תורגם ולא נכתב בעברית שוכב היום כאבן שאין לה הופכין. לעומת זאת מה שנכתב בעברית משמש אותנו עד היום. היום האנגלית היא שפה בינלאומית, אבל אף אחד לא יודע מה יהיה עוד מאה או מאתיים שנה. אולי הסינית תהיה שפה בינלאומית, ואז כל מה שטרחנו עליו באנגלית ירד לטמיון. אבל העם היהודי ימשיך להתקיים, ומה שנכתב בעברית ימשיך איתנו.

"העברית היא גם זו שמחברת אותנו למקורות התרבותיים שלנו - התנ"ך, המשנה, סידור התפילה. זו התרבות הרחבה גם של יהודים שאינם דתיים. גם אדם שלא פותח תנ"ך או משנה, השפה שלו מושפעת מלשון המקרא ולשון המשנה. מורשת לשונית זה לא דבר שאפשר לעקור בקלות, אז למה לוותר על זה? הרבה עמים נאבקים על הייחוד התרבותי שלהם, למה שאנחנו נוותר?"

העברית המודרנית ולשון המקרא והזו"ל הן בכלל אותה שפה? יש על כך ערעור בקרב חוקרים, וכי מובן בהוגים החרדיים האנטי-ציוניים. בתשובה לשאלה הזו שולף גמליאל מתיקו ספר ספק-חוברת בשם "קונטרס שפה ברורה". זהו ספר שמישהו ראה פעם בשוק במאה שערים וקנה לי. הוא עוסק בשאלה איך העברית המודרנית מיקלת את לשון הקודש", מסביר גמליאל, ומצטט מן ההקדמה: "זכורני איך לפני שנים אחדות הסבו על שולחני שני בחורי ישיבה מארצות הברית, דוב-

נע מורות וגננות ללכת בדרך הזו. כך צמחה מעין תנועה של חינוך בשפה העברית. המחנכים, הגננות והמורים, נדבקו ברעיון, וגם אם העברית שבה השתמשו בגן ובכיתה הייתה רצוצה, התלמידים קלטו את המסר שצריך להשתדל לדבר עברית. התוצאות לא היו מיידיות, אבל לאט לאט, יחד עם העלייה השנייה שנתנה לזה דחיפה גדולה, זה הצליח. הדור הראשון שגדל והתבגר בארץ, הוא זה שהחיה את השפה".

"אגב, גם בעולם תחית העברית נחשבת לתורפה נדירה של חידוש שפה. לאחרונה התקיים כנס בפריז, שזים ארגון בני ברית בשיתוף האקדמיה ללשון העברית ואונסק"ו, תחת הכותרת 'עברית כאוצר מורשת עולמית'. חלק נכבד מהרצאות עסק בשאלה מה אפשר ללמוד מהפיכתה של העברית, שהייתה שפה עתיקה, לשפה חיה ושימושית, ומה עמים אחרים יכולים ללמוד מהתהליך הזה. הייתה הרצאה על מה שקורה בחבל הבסקים, הרצאה של מישהו מלטביה, הרצאה של מומחה לשפות ילידיות שהולכות ונכחדות. כלומר אונסק"ו, שהוא ארגון תרבות עולמי, שם את האצבע על הפיכתה של העברית לשפה חיה, כזו שאתה הולך איתה למכולת ושגם באצטדיון מקללים בה. מה שעוזי אורנן קרא 'שפה אופפת כל'. זו מהפכה שבעולם מסתכלים עליה ותוהים האם ניתן להעתיק אותה. לא בטוח שהם יכולים".

למה?

"היה פה צירוף נסיבות ייחודי של אידיאולוגיה ציונית-לאומית, ריק לשוני - טורקית וערבית לא נראו ליהודים שהגיעו לכאן כשפות שהם רוצים לדבר בהן - והעובדה שהעברית הייתה שפת גשר בין יהודי הקהילות השונות. זה לא קורה אצל הבסקים, כי הם כולם יושבים באותו מקום והשפה שלהם שונה מהשפות של כל מדינות אירופה".

גם היום, טוען גמליאל, כוחה של השפה העברית מגיע מהציבור הרחב, לא מההנהגה. "האקדמיה ללשון העברית מקבלת מדי חודש אלפי פניות מהציבור. רוב הפניות והשאלות מגיעות מצעירים, לא ממבוגרים, מכל שכבות הציבור. וזאת בשעה שהמועצה להשכלה גבוהה החליטה לחסל את הוראת העברית במוסדות להכשרת מורים. היום חייבים ללמוד אנגלית, אבל עברית זה משהו שנתון לשיקול דעתה של כל מכללה. אני רואה בזה שחזור של מה שהיה. גם ההנהגה הציונית לא הייתה בטוחה שצריך עברית. הרצל לא האמין שזה אפשרי".

ראשוני הציונות לא ממש האמינו בעברית, ושיקול אופציות שונות לשפה שבה ידברו במדינת היהודים. "נכון, ועלו אז כמה אפשרויות. אפשרות אחת הייתה גרמנית, שפה עילית אירופית, שמתאימה לאקלים מודרני. זו גם שפה שלמרבית היהודים שמגיעים ארצה ומדברים יידיש קל מאוד ללמוד אותה, אבל מצד שני היא זרה לחלוטין ליהודים מארצות המזרח. אפשרות נוספת שעלתה היא יידיש, אבל בשביל זה היה צריך לקבוע איזו יידיש תהפוך לשפה התקנית. היידיש הליטאית, שהמשיכילים חיבבו אותה, נחשבה לתקנית יותר. האפשרות השלישית והכי פחות סבירה הייתה העברית. רוב הציבור לא תמך בה, אבל בסוף היא זו שתפסה".

עברית של מאה שנים

אנחנו חיים בעולם גלובלי, שהאנגלית שולטת בו. לעברית יש סיכוי לעמוד מולה? גמליאל: "אי אפשר להתנבא, אבל אפשר קצת ללמוד מהעבר וזה גם עניין של אמונה, לא דווקא אמונה דתית. כאשר העברית שטפה את המזרח התיכון והפכה לשפת העולם והתרבות, היהודים